

RELIGIILE ȘI MESIANISMUL RELIGIOS - FABULOASA AVENTURĂ A LUI ȘABBATAI ȚEVI

(Articolul a fost publicat în *Dilema Veche*, nr. 617, 10-16 decembrie 2015, p.11)

Victor NEUMANN

În pofida timpului ce ne desparte de mesianismul lui Șabbatai Țevi (a trăit între 1626 și 1676), armoniile și dizarmoniile pe criterii religioase ocupă un loc aparte în istoria culturilor și societăților europene și orientale. Mișcarea mesianică a lui Sabbatai Țevi (Zewi/Zwi) născută la Smirna a avut un puternic ecou în regiunile Imperiului Otoman, dar și în multe altele din Europa secolului al XVII-lea. A fost timpul în care evreii – alungați de regii Spaniei catolice – se așezaseră în Balcani, în Țările de Jos, în Anglia și în nordul Africii. În 1617, la inițiativa lui Jehuda Lerma, la Tessalonik s-a deschis o Yeshiva, mai târziu transformându-se într-un faimos centru al învățăturii iudaice. La Tessalonik fuseseră elaborate câteva dintre tratatele excepționale ale învățaților evrei-sefarzi, opere literare, filozofice, istorice semnificative nu doar pentru istoria culturală din Imperiul Otoman, ci, adesea, definatorii pentru un autentic centru cosmopolit al Europei premoderne și moderne.

Studiul *Zohar*-ului și știința mistică a *Kabbalei* - misticism organizat în școala din Safed prin venerația față de creatorul ei, rabinul Isaac Lurie, însoțit de un dor față de Mesia a cărui sosire era așteptată în fiecare zi -, au fost răspândite prin intermediul limbii ladino (limba vorbită de evreii sefarzi/spanioli). Așa se explică faptul că între 1650 și 1666 mișcarea mistică a lui Șabbatai Țevi (Zewi sau Zwi) va fi bine primită de o parte importantă a evreilor din sudul și nordul Europei, din Asia Mică și din nordul Africii. Fusesse un moment de maximă încordare, însoțit de evenimente nemainținute. Șabbatai a fost recunoscut ca Mesia datorită «ucenicului» său, Nathan din Gaza, cel ce avea să organizeze teologia mișcării și răspândirea ei. Vestea sosirii lui Șabbatai e aceea care provoacă entuziasmul poporului evreu. Glorificarea «Răscumpărătorului apostat» a fost posibilă din cauza condițiilor materiale, a instabilității vieții sociale și culturale, a contextului în care trăiau evreii. În mijlocul altor comunități lingvistice și religioase, ei intraseră în dialog cu acestea, acceptând nu numai reciprocitatea serviciilor, ci și interferențele ori includerea setului de valori spirituale și culturale ale

oamenilor și comunităților pe care le-au întâlnit în cale. Denunțul mișcării mesianice de către kabbalistul Nehemia Kohen a grăbit dispariția lui Șabbatai. Ecoul mișcării a fost însă unul incredibil.

Unul dintre urmașii lui Șabbatai Țevi (Zewi), Nehemya Hayim ben Moshe, s-a născut la Sarajevo, în jurul anului 1650. Acuzat de cercurile rabinice ca misionar ascuns al șabtaism-ului, el a umblat din loc în loc. Învățat, la rîndul său, în literatura rabinică și în doctrina mistică a *Zohar*-ului și a *Kabbalei*, el a dat continuitate speranțelor mesianice ale evreilor. În 1683 s-a mutat de la Tessalonik la Belgrad, pentru ca în 1687 să fie capturat de germani la Valona. După eliberare, se întoarce la Tessalonik. Din 1698 și până în 1702 locuiește la Nablus, Ierusalim și Sidon. Din Ierusalim este exilat, rabinii proclamând herem față de el. Unul dintre planurile lui Nehemia Hayim era de a-i instala pe discipolii lui Șabbatai în Tiberias. Cu tot atașamentul față de iudaism și de Tora lui Israel el și-a continuat aventura spirituală în căutarea unui Dumnezeu universal.

Dedicat ideilor și credințelor religioase, convergențelor și convertirilor, relațiilor evreo-musulmane în Imperiul Otoman și evreo-creștine în Europa, romanul lui Andrei Cornea, *Uimitoarea istorie a lui Șabbatai Mesia* (Humanitas, 2015) re-construiește un fragment fabulos din istoria evreilor, respectiv din istoria mesianismului iudaic. El are în vedere lumea multi- și interculturală a Imperiului Otoman, dar și aceea din arealul bizantino-balcanic ori central-nord european. Autorul – filozof, eseist, traducător și jurnalist – a studiat temeinic acest episod fascinant din trecutul iudaismului, re-povestind într-un mod inteligent și credibil aventura lui Șabbatai Țevi. Bazîndu-se pe rezultatele unor cercetări savante, Andrei Cornea reface traseul misticului Șabbatai Țevi, creionîndu-i portretul în funcție de realitățile, faptele, evenimentele ce au confruntat evreimea și comunitățile ei în secolele de tranziție de la medieval la modern. Narațiunea este seducătoare, autorul imaginînd Tessalonikul, Adrianopolul, Smyrna, Constantinopolul și alte locuri ale lumii mediteraneene pentru a da viață mediilor care au făcut posibilă mișcarea mesianică șabbataistă.

Fără a se îndepărta de adevărul istoric, - chiar și disciplină de studiu fiind, istoria continuă să fie la limita dintre ficțiune și știință - romanul lui Andrei Cornea include o amplă dezbateră, în care orientarea teologico-mistică a lui Șabbatai e prezentată în relație cu iudaismul, creștinismul și islamul. Reacțiile neașteptate ale liderilor Imperiului otoman dezvăluie nu doar controversesele de dogmă, cît mai ales

modalitățile în care evreii au supraviețuit preț de mii de ani în diaspora. În gura multora dintre personajele cărții descoperim preocuparea pentru amploarea și misterul ereziei șabateene. Teribila veste a apostaziei lui Mesia este un șoc, greu de identificat în alte vremuri. "Se întâmplase ceva aproape imposibil de conceput...Părea că Mesia își renegase propria religie". În fapt, acest gen de mesianism are în vedere chestiunea identității evreiești, a oricărei identități comunitar-religioase sau, mai târziu, naționale, în care, periodic, se inventează și se reinventează noi valori, noi trăsături. Fenomenul se întâmplă ori de câte ori indivizii sau colectivitatea traversează o criză de conștiință.

Andrei Cornea arată o preocupare pentru tema identităților multiple – apropierea lui Șabbatai Țevi de lumea musulmană, amalgamarea legilor a două sau mai multe credințe religioase, geneza comunității dönmech, a credincioșilor ascunși sub turbanul musulman -, toate reprezintă o mare provocare pentru cititor. În fapt, autorul arată, prin scene reale sau fictive, în ce anume constă misticismul de orice fel, ce a însemnat și ce înseamnă incluziunile și exclușiunile, fanatisme religioase sau politice. De pildă, atunci când invocă oamenii ce poartă mai multe nume, ce își schimbă numele și care se întâmplă să aparțină mai multor religii pe rând sau în același timp - mozaică, musulmană, creștină -, Andrei Cornea stăruie asupra adaptabilității individului la contextul social-politic, la culturi ori stări de spirit diverse. Soția lui Șabbatai, inițial a fost Marie, mai târziu, Sara, pentru ca ulterior să poarte numele de Fatima. Traseul e sugestiv: e născută evreică poloneză, e botezată catolică de cei ce au înfiat-o; mulțumită lui Șabbatai își re-descoperă și își cultivă propriile-i rădăcini iudaice, pentru ca în final să adere la islam. Fiul lui Șabbatai, Ismail sau Ișmael, primește și numele evreiesc de Israel, combinând iudaismul cu islamul, ori recunoscând apartenența la ambele culte religioase în același timp.

Trebuie observat că evreul – al cărui destin e omniprezent în reflecțiile literar-filozofice și istorico-istoriografice din cartea lui Andrei Cornea - nu uită niciunde și nicicând să se raporteze la sine. «Cunoaște-te pe tine însuși» e suprema deviză a civilizației sale. Mereu se îndreaptă spre istoria, spre destinul lui. E destinul diasporei sale, afirma Fernand Braudel. Neliniștea îl împinge spre sondarea ego-ului. E conștient de rămășițele sufletești ale strămoșilor pe care le poartă în adâncuri, de acel suflet «alcătuit din mai multe euri». Cît despre mișcările mistice, în cazul lor e vorba de o dialectică a transparenței și a obstacolului, a purului și a impurului realizată prin acest mariaj de neocolit între lumini și tenebre, ceea ce ne permite să accesăm la puterea de

a pătrunde într-o altă lume. În toate mișcările mesianice evreiești, fie că invocăm șabtaismul, fie Golem, fie hasidismul, cele două tendințe, mistica și magia, atât de mult manifeste în diasporă iudaică, «se reapropie și coexistă ca la început».

Problema identității este una fundamentală în cartea lui Andrei Cornea. Povestea lui Șabbatai Țevi este una reală, e istoria maranilor, a evreilor spanioli converșiți și refugiați din Spania în Imperiul Otoman sau în Olanda. E una cu adevărat uimitoare, una pe care cititorul nostru n-a avut ocazia s-o descopere și s-o înțeleagă deîndată ce istoria și cultura evreilor nu a beneficiat de suficient interes în mediile socio-culturale din România. Șabbatai a fost un personaj real, face parte nu doar din istoria evreilor și a iudaismului, dar, deopotrivă, din istoria Imperiului Otoman. O istorie pe care va fi de dorit s-o cunoaștem mai bine, spre a înțelege evoluția comunităților balcano-bizantine în epocile premodernă și modernă. Astfel, vom fi încă o dată impresionați de diversitatea moștenirilor culturale nu doar în cazul evreilor, ci și în acela al românilor, sârbilor, bulgarilor, grecilor, turcilor etc. Vom ști mai exact de ce unii dintre conașionalii acestora poartă diverse nume, au mai multe religii sau au fost obligați de regimurile politice să treacă de la una la alta. În pofida limbii, istoriei și valorilor religioase comune, Europa a fost mereu influențată de valorile venite dinafara ei, și-a schimbat mereu identitatea, în fapt, aceasta fiind una plurală nu doar prin limbi, națiuni și administrații statale, ci și prin istoriile plurale ce stau la baza identității sale. Inițial, așa a fost înțeles proiectul cultural-civilizațional al Europei moderne: un set de valori de proveniență diversă ce se vor asambla mulțumită fuziunii orizonturilor. Doar că, prin noile mesianisme - laice de astă dată -, cultivate în secolul naționalităților și în acela al naționalismelor, amintita proiecție iluministă a fost întreruptă.

Genezei și lungii istorii a amalgamului religios iudeo-creștin și iudeo-musulman, posibil de identificat și prin maranii și dōnmehii trăind și evoluând de-o parte și de alta a Mediteranei, Andrei Cornea le dă viață într-un chip memorabil. Probabil, acesta a fost și motivul pentru care a preferat să scrie un roman și nu o exegeză istorică. Interesul pentru ideile și gândirea politice nu i-au scăpat din vedere. Dincolo de înțelesul dat faptelor trecute, de meritele literare, cred că toată construcția romanescă servește impecabil asumării istoriei recente, precum și mai buneii înțelegerii a prezentului. Alternând istoriile, dezvăluind meandrele iudaismului, comparând tragediile evreimii din secolul al XVII-lea cu acelea petrecute la începutul și la mijlocul secolului al XX-lea, așezând din când în când în fundalul poveștii Tessalonikul - unul

dintre cele mai cosmopolite și mai frumoase orașe ale Europei premoderne și moderne - , Andrei Cornea re-gîndește lumile paralele, dar și interferențe ale Europei de ieri și de astăzi. Transpusă creativ, pendulînd între istorie și ficțiune, *Uimitoarea poveste a lui Șabbatai Meșia* este o autentică <ars combinatoria>, meritînd atenția oricărei categorii de cititori.